

The Origin of the Voiced Labial-Palatal Glide Consonant [ɥ] in Southern Kurdish

Salman Khanjari

1. Ph.D. in Ancient Culture and Languages, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran. E-mail: s.khanj@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history

Received: 12 Mar 2025

Received in revised form: 14 May 2025

Accepted: 27 May 2025

Published online: 23 Sep 2026

Keywords:

the glide [ɥ],
glide formation,
vowel hiatus,
Southern Kurdish,
Sonqor-u-Koljacee

ABSTRACT

This paper aims to determine the origin of the glide consonant [ɥ] in Southern Kurdish (the Sonqor-u-Koljacee dialect). For this purpose, 63 selected sample words common to the Sonqor-u-Koljacee Kurdish dialect, which contain the glide /ɥ/, were investigated from their Middle Western Iranian forms to the modern era. The data were collected using two methods: written sources and interviews with 20 literate and illiterate native informants, both male and female, ranging in age from 30 to 70 years. The author is also a native speaker of this Kurdish dialect. According to this research, the origin of the glide [ɥ] can be attributed to high-vowel glide formation and to changes in sequences consisting of glides followed by high vowels, resulting in the formation of the glide [ɥ]. The results show that the origin of the glide [ɥ] in the phonological system of this Kurdish dialect is related to glide formation as a strategy for resolving vowel hiatus, as well as to changes in sequences of glide consonants followed by high vowels. More specifically, the high front rounded vowel /y/ changes into the glide [ɥ] in the syllabic structure CV₁ [+high]V₂ ... in the selected sample words. In addition, sequences involving the glides /w/ and /j/ followed by high vowels, namely /ju/, /wy/, and /wi/ after a vowel, undergo changes that result in the formation of the glide [ɥ].

Cite this article: Khanjari, S. (2026). The origin of the voiced labial-palatal glide consonant [ɥ] in Southern Kurdish. *Research in Western Iranian Languages and Dialects*, 14(3), 103–123. <http://doi.org/10.22126/jlw.2025.11921.1823>

© The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22126/jlw.2025.11921.1823>

Publisher: Razi University

Introduction

The glides /w/ and /j/ have been recognized as independent phonemes in the reconstructed phonological system of Proto-Indo-European (Bomhard, 2018: 93). According to Ladefoged and Maddieson (1996: 322), approximately 85 percent of the world's languages have the approximant /j/, while 76 percent have /w/. In contrast, other approximants, including the labial-palatal /q/ and the soft-palatal /ɥ/, occur in less than 2 percent of the world's languages. The production of glides involves a rapid movement from a high-vowel position toward a lower vowel, creating a transitional sound between adjacent vowels (Ladefoged & Maddieson, 1996: 322). The production of these sounds is accompanied by the raising of the body and back of the tongue to create a constriction for the articulation of the palatal /j/, labial-velar /w/, and labial-palatal /q/ (Hon Hunt, 2009: 13).

The voiced labial-palatal glide [q] is one of the phonological features found in Southern Kurdish. McCarus (2009: 597) has mentioned the existence of this consonant in Kurdish. Fattahi (2011), Kord Zafaranlu Kambuziya, Sobati and Aghagolzade (2015), Fattahi, Anonby and Gheitasi (2016), and Pallizban (2020) have also reported its occurrence in Kalhori and Ilam Kurdish. A well-known example of the labial-palatal glide /q/ can be found in French words such as /mʁet/ 'mute', /lqi/ 'him', and /qit/ 'eight' (Ladefoged & Johnson, 2015: 243–244). The occurrence of this relatively uncommon glide in Kurdish dialects raises important questions concerning its historical origin and the phonological processes responsible for its development.

Several previous studies have examined glide formation and vowel hiatus resolution in Kurdish dialects. Fattahi (2014) investigated glide formation in Kalhori Kurdish as a strategy for resolving vowel hiatus within Harmonic Serialism in Optimality Theory. The study proposed the constraint ranking *VV, MAX LEX, DEP >> MAX [+low] >> AGREE (GLIDE) >> IDENT. Badakhshan and Zamani (2015) also examined glide formation in Kalhori Kurdish within Optimality Theory. Their findings showed that glide formation can apply not only to high vowels but also to non-high vowels such as /e/. Therefore, vowel raising is not necessarily a fundamental condition for glide formation in Kalhori.

Sadeghi and Sadeghi (2017) investigated vowel hiatus correction in Surani Kurdish within Optimality Theory. Their results indicate that Surani Kurdish employs three strategies for resolving vowel hiatus: epenthesis, deletion, and glide formation. Among these, the insertion of the glides /j/ and /w/ is the most common strategy. Similarly, Ahmadi, Zahedi, and Gholami (2019) examined vowel hiatus and its resolution in Central Kurdish through a descriptive-analytical approach within Optimality Theory. Their findings showed that Central Kurdish speakers generally prefer glide formation to vowel deletion as a strategy for resolving hiatus.

Previous studies have also addressed the formation and phonemic status of [q] in Kurdish. MacKenzie (1961a) referred to the formation of [q] in sequences involving /w/ followed by a front vowel in Kurdish. Kamandâr Fattah (2000: 110) noted that this consonant occurs only in dialects that possess the front rounded vowel /y/ and does not occur word-initially. Fattahi, Anonby, and Gheitasi (2016), examining the phonemic characteristics of [q] in Southern Kurdish, rejected the analysis of [q] as an allophone of /y/ or another phoneme. Focusing on Kalhori varieties spoken in northern Ilam, southern Kermanshah, and areas extending toward Khanaqin in Iraq, they argued that the labial-palatal approximant [q] should be considered an independent phoneme.

Despite these studies, the historical origin of [q] in the Sonqor-u-Koljæe dialect has not been sufficiently investigated. The present study therefore asks: Based on historical linguistics and documented diachronic changes, what is the origin of the glide consonant /q/ in the phonological system of Sonqor-u-Koljæe Kurdish, and what processes have contributed to its

formation? To answer this question, the study examines selected words from the dialect by tracing their development from Middle Western Iranian forms to their modern forms.

Methods

In this research, 63 words containing the glide /ɥ/ and occurring in the Sonqor-u-Koljæe Kurdish dialect were selected for analysis. The sample includes nouns, adjectives, verbs and verb stems, infinitives, and adverbs. The origin and development of [ɥ] were investigated through diachronic analysis extending from Middle Western Iranian forms to the Modern period. Historical data were collected from written sources, while dialectal data were obtained from written documents and interviews with native speakers. The author is also a native speaker of the dialect. The sample words were selected primarily from Mardukh Ruhani (2015) and Khanjari (2018).

Results

The results indicate that the glide [ɥ] in the phonological system of Sonqor-u-Koljæe Kurdish has developed through two principal processes. First, [ɥ] results from glide formation as a strategy for resolving vowel hiatus, particularly when the high front rounded vowel /y/ occurs as the first vowel of a vowel sequence. Second, [ɥ] develops through historical changes in sequences containing a glide consonant followed by a high vowel. In particular, sequences involving /w/ and /j/, such as /ju/, /wy/, and /wi/ in post-vocalic contexts, undergo changes resulting in the emergence of [ɥ].

Conclusion

The findings demonstrate that, unlike /j/ and /w/, the glide /ɥ/ does not occur word-initially in the Sonqor-u-Koljæe dialect. Based on the data analyzed, the historical development of [ɥ] can be attributed primarily to two processes. First, it results from glide formation for resolving vowel hiatus in the sequence C + V₁[+high] + V₂, particularly when V₁ is the high front rounded vowel /y/. Second, it develops through changes affecting the sequence V₁CV₂, where V₁ is a low vowel, C is one of the glide consonants /j/ or /w/, and V₂ is a high vowel:

V₁ [+low] + C [glide: j/w] + V₂ [+high] → [ɥ]

These findings suggest that the labial-palatal glide [ɥ] in Sonqor-u-Koljæe Kurdish is the result of both historical sound change and phonological adaptation, reflecting the interaction between the historical evolution of lexical forms and the tendency to avoid vowel hiatus and facilitate transitions between adjacent vowels and glides.

Ethical Considerations

Not applicable

Funding

Not applicable

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest

Acknowledgements

I express my sincere gratitude to the native speakers who generously dedicated their valuable time to the author in answering questions and their linguistic data have been used in this article.

خاستگاه همخوان غلت لبی-کامی واک‌دار [q] در کردی جنوبی

سلمان خنجری^۱

۱. دکتری فرهنگ و زبان‌های باستانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران. رایانامه: s.khanj@yahoo.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۲/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۳/۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۷/۱

کلیدواژه‌ها:

غلت [q]

غلت‌سازی،

التقای واکه‌ها،

کردی جنوبی،

سنقروکلیایی

پژوهش حاضر با هدف تبیین خاستگاه همخوان غلت [q] در زبان کردی شاخه جنوبی، به‌ویژه گویش رایج در شهرستان سنقروکلیایی، انجام شده است. در این پژوهش، ۶۳ واژه نمونه دارای همخوان غلت [q]، در سیر تحول از ایرانی میانه غربی به دوره نو در گویش یادشده، بررسی شد. گردآوری داده‌ها با استفاده از دو روش اسنادی و مصاحبه میدانی با ۲۰ گویشور بومی (شامل زنان و مردان ۳۰ تا ۷۰ ساله، اعم از بی‌سواد و باسواد) صورت گرفته است؛ ضمن آنکه بومی‌بودن نگارنده، به دقت تحلیل‌ها و درک ظرایف آوایی کمک کرده است. برپایه یافته‌های این پژوهش، خاستگاه همخوان غلت [q]، پیامد دو فرایند غلت‌سازی واکه‌های افراشته و تبدیل توالی همخوان غلت با واکه افراشته به غلت [q] است. به بیان دیگر، همخوان غلت [q] در گویش موردنظر بر اثر دو دگرگونی تاریخی در سیر تحول از ایرانی میانه غربی به دوره نو پدید آمده است: نخست واکه افراشته پیشین گرد /y/ در ساخت هجایی [V₂ ... [+high] CV₁]، برای رفع التقای واکه‌ها، به همخوان غلت [q] تبدیل می‌شود؛ دوم توالی غلت‌های /w/ و /j/ با واکه‌های افراشته مانند /wy/، /ju/ و /wi/ در بافت پس از واکه به غلت [q] بدل می‌شود.

استناد: خنجری، سلمان (۱۴۰۵). خاستگاه همخوان غلت لبی-کامی واک‌دار [q] در کردی جنوبی. مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران، ۱۴ (۳)، ۱۰۳-۱۲۳.

<http://doi.org/10.22126/jlw.2025.11921.1823>

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان

DOI: <http://doi.org/10.22126/jlw.2025.11921.1823>

۱- مقدمه

زبان کردی در دسته‌بندی زبان‌های ایرانی نو، در شاخه شمال غربی جای می‌گیرد و به سه شاخه شمالی، مرکزی و جنوبی تقسیم می‌شود (اُپنگین^۱؛ ۲۰۲۰: ۴۵۹). با این حال، مک‌کاروس^۲ (۲۰۰۹) معتقد است که کردی از نظر زبان‌شناختی، جایگاهی بینابین در میان گویش‌های ایرانی نو غربی شاخه شمالی و جنوبی دارد (ص. ۵۸۷). در این بین، گویش کردی سنقر و کلیایی^۳ که کانون تمرکز پژوهش پیش‌رو است، به شاخه جنوبی زبان کردی تعلق دارد (کماندار فتاح^۴؛ ۲۰۰۰: ۹) و حوزه رواج آن، شهرستان سنقر و کلیایی و روستاهای پیرامون آن است (بللی^۵؛ ۲۰۱۹: ۷۸؛ خنجری، ۱۳۸۷: ۹۳-۹۶).

غلت‌های w^6 و j^7 در دستگاه واجی زبان بازسازی شده هندواروپایی آغازین^۸ واج‌هایی مستقل به شمار می‌روند (بومهارد^۹؛ ۲۰۱۸: ۹۳). بر پایه بررسی‌های انجام‌شده، حدود ۸۵ درصد از زبان‌های جهان ناسوده^{۱۰} j و ۷۶ درصد ناسوده^{۱۱} w دارند؛ در حالی که دیگر ناسوده‌ها یعنی لبی-کامی q^1 و نرم‌کامی u^1 در کمتر از دو درصد زبان‌های جهان رایج هستند (لده‌فوکد و مدیسون^{۱۲}؛ ۱۹۹۶: ۳۲۲). از منظر مشخصه‌های آوایی، j معادل همخوانی واکه i و w معادل همخوانی واکه u ، q معادل همخوانی واکه y و u معادل همخوانی واکه u است (لده‌فوکد و جانسون^{۱۳}؛ ۲۰۱۵: ۲۴۳؛ مدرسی قوامی، ۱۴۰۳: ۷۸). تولید غلت‌ها با افراستگی بدنه زبان و پس‌زبان برای ایجاد گرفتگی در تولید سخت‌کامی^{۱۴} j ، نرم‌کامی w و کامی q همراه است (ر.ک. هون‌هانت^{۱۵}؛ ۲۰۰۹: ۱۳). در تولید این آواها، اندام‌های گفتار، حرکتی سریع از جایگاه واکه افراشته به واکه افتاده دارند (لده‌فوکد و مدیسون، ۱۹۹۶: ۳۲۲).

همخوان غلت لبی-کامی واک‌دار $[q]$ یکی از مشخصه‌های نظام واجی کردی جنوبی است. مک‌کاروس (۲۰۰۹) به حضور این همخوان در زبان کردی اشاره کرده است (ص. ۵۹۷). همچنین پژوهشگران متعددی همچون فتاحی (۱۳۹۰)، کرد زعفرانلو کامبوزیا و دیگران (۱۳۹۴)، فتاحی و دیگران (۲۰۱۶) و پالیزبان (۱۳۹۹) وجود این همخوان را در کردی ایلامی و کردی کلهری گزارش کرده‌اند. در سطح جهانی نیز زبان فرانسه از نمونه‌های شناخته‌شده دارای غلت لبی-کامی q است؛ برای مثال، می‌توان به واژه‌های $mqet$ «بی‌صدا»، lqi «به او» و qit «هشت» اشاره کرد (لده‌فوکد و جانسون، ۲۰۱۵: ۲۴۴-۲۴۳).

هادسن^{۱۶} (۲۰۰۰) در بررسی تغییر و تحولات زبان، عواملی همچون سهولت تلفظ، بیان معانی جدید، میل به تازگی، کاهش حشو، مهجورشدگی معانی و تقابل زبانی را برمی‌شمرد (ص. ۴۱۱). در این زمینه، لهما^{۱۷} (۱۹۹۲) نیز بررسی تاریخی دگرگونی واژه‌ها را اساس و زیرساخت همه پژوهش‌های زبانی می‌داند (ص. ۲۴).

در پژوهش حاضر، خاستگاه غلت $[q]$ در گویش کردی سنقر و کلیایی از نظر تاریخی بررسی شده است. صورت زیرساختی واژه‌ها نیز بر مبنای زبان‌شناسی تاریخی-تطبیقی و باتوجه به صورت ایرانی میانه غربی تعیین شده است (ر.ک. آراتو^{۱۸}؛ ۱۳۸۴: ۵-).

1E. Öpengin

2E. McCarus

3Sonqor-u-Koljaee

4I. Kamandâr Fattah

5S. Belelli

6glides

7Proto-Indo-European

8A. R. Bomhard

9approximant

10labial-palatal

11velar

12P. Ladefoged & I. Maddieson

13K. Johnson

14Hard palate

15F. Hon Hunt

16G. Hudson

17W. P. Lehmann

18A. Arlotto

۱۱). در این زمینه، مورگنشتیرنه^۱ (۱۳۳۶) نیز پیش‌تر یادآور شده بود که بررسی تاریخی واژه‌های گویشی، گامی اساسی در تبیین تحولات رُخ‌داده از دوره باستان به دوره نو و شناخت نکات مبهم زبان‌های باستانی است (ص. ۵۱). از آنجاکه گویش‌های ایرانی نو غربی از نظر دگرگونی‌های تاریخی، دنباله زبان‌های ایرانی میانه غربی هستند (رضایی باغبیدی، ۱۳۸۸: ۱۸۲)، صورت زیرساختی واژه‌های نمونه گویش کردی سنقروکلیایی در پژوهش پیش‌رو بر همین اساس ارائه شده است. دلیل پذیرش وجود واج‌های یادشده در زیرساخت واژه‌های نمونه بررسی شده نیز حضور همین واج‌ها در صورت ایرانی میانه آن‌ها است.

باتوجه به مطالب یادشده، پژوهش حاضر با هدف پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر انجام شده است:

۱. از منظر زبان‌شناسی تاریخی، خاستگاه غلت /q/ در نظام واجی گویش کردی سنقروکلیایی چیست؟

۲. پیدایش غلت /q/ در گویش سنقروکلیایی پیامد کدام فرایندهای واج‌شناختی است؟

شایان ذکر است که پژوهش‌های زبان‌شناسی تاریخی می‌توانند با رویکردی میان‌رشته‌ای در پیوند میان زبان‌شناسی، زبان و ادبیات کردی و زبان‌های باستانی، در زبان‌شناسی کاربردی، کارکردی آموزشی داشته باشند و در شناخت نکات مبهم زبان‌های ایرانی در گذر از دوره باستان به دوره نو مؤثر باشند. در این پژوهش، با اتخاذ رویکردی در زمانی^۲ و بررسی تاریخی نمونه‌های گویشی از شکل ایرانی میانه به دوره نو، خاستگاه ناسوده /q/ در گویش کردی سنقروکلیایی بررسی و تبیین خواهد شد. افزون‌براین، داده‌های پژوهش برای بررسی واج‌بودن ناسوده /q/ در زبان کردی تحلیل خواهند شد.

در بخش‌های پیش‌رو، پس از مرور پیشینه پژوهش و تبیین چارچوب روش‌شناختی، نخست به معرفی همخوان‌ها و واکه‌های گویش سنقروکلیایی برای درک بهتر زمینه زبانی پژوهش پرداخته می‌شود. سپس باتکیه بر روند تطبیقی دگرگونی واژه‌ها از دوره ایرانی میانه غربی به دوره نو، فرایندهای واجی دخیل در شکل‌گیری غلت /q/ تحلیل می‌شوند و نتایج نهایی ارائه خواهد شد.

۲- پیشینه پژوهش

از آنجاکه شکل‌گیری غلت [q] در گویش کردی سنقروکلیایی، در برخی موارد، برخاسته از فرایند غلت‌سازی^۳ برای رفع التقای واکه‌ها^۴ است، در این بخش، افزون‌بر پژوهش‌هایی که در آن‌ها به غلت [q] پرداخته شده است، پژوهش‌های انجام‌شده درباره التقای واکه‌ها و راهکارهای رفع آن در زبان کردی بررسی می‌شوند.

۲-۱ مطالعات داخلی

در پژوهش‌های داخلی، فرایند غلت‌سازی، التقای واکه‌ها و راهکارهای رفع آن در زبان‌ها و گویش‌های کردی بررسی شده است؛ در این بین، مطالعات مرتبط با موضوع پژوهش حاضر در ادامه مرور می‌شوند.

فتاحی (۱۳۹۳) فرایند غلت‌سازی در کردی کلهری را برای رفع التقای واکه‌ها، در چارچوب رویکرد تسلسل‌گرایی هماهنگ^۵ در نظریه بهینگی بررسی کرد. او پس از تحلیل داده‌ها نتیجه گرفت که برای توصیف غلت‌سازی در کردی کلهری، محدودیت‌های MAX_{LEX}, VV^* و DEP بر محدودیت $MAX(V_{[+low]})$ مسلط هستند و این محدودیت بر محدودیت $AGREE(Glide)$ مسلط است و همه این محدودیت‌ها بر محدودیت $IDENT$ تسلط دارند.

بدخشان و زمانی (۱۳۹۳) نیز غلت‌سازی را در گویش کلهری در چارچوب نظریه بهینگی بررسی کردند. برپایه نتایج آن‌ها، غلت‌سازی در کردی کلهری افزون‌بر واکه‌های افراشته، واکه‌های غیرافراشته همچون /e/ را در برمی‌گیرد؛ از این رو، افراستگی V_1 شرط اساسی و تعیین‌کننده برای غلت‌سازی در این گویش نیست.

همچنین صادقی و صادقی (۱۳۹۶) راهکار واجی کردی سورانی برای جلوگیری از التقای واکه‌ها را در چارچوب واج‌شناسی بهینگی بررسی کردند. براساس نتایج پژوهش آن‌ها مشخص شد که گویشوران کردی سورانی برای رفع التقای واکه‌ها از سه

1G. Morgenstierne
2diachronic
3glide formation
4vowel hiatus
5harmonic serialism (HS)
6. optimality theory

روش حذف،^۱ درج همخوان^۲ و غلت‌سازی استفاده می‌کنند؛ در این بین، درج غلت‌های [w] و [j] رایج‌ترین راهکار است. احمدی و دیگران (۱۳۹۸) نیز التقای واکه‌ها و راهکارهای رفع آن در کردی میانی را در چارچوب نظریه واج‌شناسی بهینگی تحلیل کردند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان داد که گویشوران کردی میانی برای رفع التقای واکه‌ها، از بین دو روش غلت‌سازی و حذف واکه، غلت‌سازی را در اولویت قرار می‌دهند.

۲-۲ مطالعات خارجی

در پژوهش‌های خارجی نیز خاستگاه، ویژگی‌های واجی و فرایندهای شکل‌گیری غلت [q] در زبان‌ها و گویش‌های مختلف بررسی شده است؛ در این میان، مطالعاتی که در ادامه آمده‌اند با موضوع پژوهش حاضر ارتباط بیشتری دارند. بنابر تحلیل مکنزی^۳ (۱۹۶۱ الف)، غلت [q] در توالی /w/ با واکه پیشین نمود می‌یابد. همچنین برپایه یافته‌های کماندار فتاح (۲۰۰۰)، غلت [q] در گویش‌های دارای واکه افراشته پیشین گرد /y/ نمود می‌یابد و در جایگاه آغازین واژه ظاهر نمی‌شود. فتاحی و دیگران (۲۰۱۶) نیز با بررسی مشخصه واجی غلت [q] در کردی جنوبی با تمرکز بر گویش کلهری نواحی شمالی ایلام، جنوب کرمانشاه و نوار مرزی خنقین عراق نشان دادند که این صامت، واج‌گونه‌ای^۴ از /y/ یا دیگر واج‌ها نیست و ناسوده لبی-کامی [q] در نظام واجی این گویش، واجی مستقل محسوب می‌شود.

۳- روش پژوهش

باتوجه به محدودیت حجم پژوهش حاضر، خاستگاه پیدایش غلت /q/ در گویش کردی سنقر و کلیایی، رایج در شهرستان سنقر و کلیایی در استان کرمانشاه و متعلق به شاخه کردی جنوبی، با ارائه شواهد کافی بررسی شده است. این داده‌ها حاصل پژوهش‌های میدانی نگارنده است. در این زمینه، ۶۳ واژه شامل اسم، صفت، فعل و ستاک فعل، مصدر و قید که دارای غلت /q/ هستند، با رویکرد تاریخی و در چارچوب دگرگونی‌های تاریخی، براساس فرایندهای رخ داده از شکل ایرانی میانه غربی تا دوره نو بررسی شده‌اند.

داده‌های این پژوهش به دو روش اسنادی و مصاحبه میدانی به دست آمدند. داده‌های ایرانی میانه غربی به روش اسنادی و داده‌های گویشی به دو روش اسنادی و مصاحبه میدانی با ۲۰ گویشور بومی گردآوری شدند. این گویشوران از میان افراد بی‌سواد و باسواد، زن و مرد و در رده سنی ۳۰ تا ۷۰ سال انتخاب شدند. گفتنی است که نگارنده گویشور این گویش کردی است. آوانویسی داده‌ها نیز بر مبنای الفبای آوانگار بین‌المللی^۵ انجام شد. واژه‌های نمونه کردی بررسی شده در این پژوهش از فرهنگ مردوخ روحانی (۱۳۹۲) و واژه‌نامه پایان‌نامه دکتر خنجری (۱۳۹۷) استخراج شدند که در بردارنده واژه‌های این گویش هستند. برای تأیید وجود غلت /q/ در گویش مورد نظر، افزون بر بررسی حضور این غلت /q/ در واژه‌های نمونه مورد بررسی، جفت‌های کمینه برای غلت /q/ و دیگر غلت‌ها در بافت‌های گوناگون واژه ارائه شد. شایان ذکر است واژه‌های ایرانی میانه غربی، به جز در نمونه‌هایی که منبع ارجاعی دارند، از فرهنگ مختصر زبان پهلوی مکنزی (۱۹۷۱) برگرفته شده‌اند؛ از این رو، از ارجاع پی‌درپی به این منبع خودداری شده است. افزون بر این، واژه‌هایی که با نشانه ستاره * مشخص شده‌اند، صورت‌های بازسازی شده و فرضی هستند.

۴- معرفی همخوان‌ها و واکه‌های گویش کردی سنقر و کلیایی

در جدول (۱)، همخوان‌ها و در نمودار (۱)، واکه‌های گویش کردی سنقر و کلیایی ارائه شده است. همخوان‌های /t/، /tʰ/ و /q/ و

1. deletion

2. consonant insertion

3D. N. MacKenzie

4allophone

5International Phonetic Alphabet (IPA)

6minimal pairs

/q/ و واکهٔ افراشتهٔ پیشینِ گردِ /y/ از مشخصه‌های واجی این گویش است. خاستگاه واکهٔ /y/ در خنجری (۱۴۰۴) بررسی شده است. ذکر این نکته ضروری است که واج‌های /t/, /t̪/ و /q/ هیچ‌گاه در ابتدای واژه کاربرد ندارند.

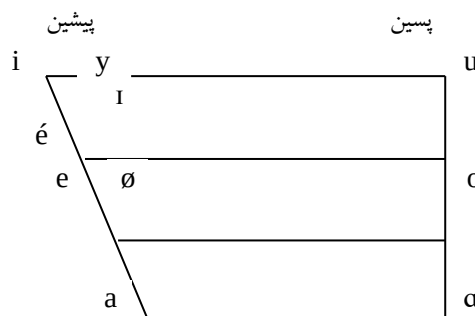
جدول (۱). همخوان‌های گویش کردی سنقروکلیایی (با تغییراتی برگرفته از کماندار فتاح، ۲۰۰۰: ۷۷)

شبه‌واکه / ترم کامی	فک-کامی	فک-کلیایی	ملاز	کامی	کلیایی	کامی	کلیایی	دندانی	دندانی	جایگاه تولید	شیوهٔ تولید
										p	b
											f
											v*
										t	d
											s s*
											z
											ʃ
											ʒ
											ʧ
											dʒ
											n
											l
											ɾ
											j
											q
											w

واکداری: بی‌واک واکدار

* کماندار فتاح (۲۰۰۰) موارد v و s را واج‌گونه می‌داند که به‌ندرت مشاهده می‌شوند (ص. ۷۷).

** کریمی‌دوستان (۱۳۸۰) در بررسی گویش بدره، لا را واج‌گونه‌ای از ɣ گرفته است (ص. ۳۹).

نمودار (۱). واکه‌های کردی سنقروکلیایی (با تغییراتی برگرفته از کماندار فتاح، ۲۰۰۰: ۷۷)

۵- تحلیل داده‌ها

در این بخش، نخست جفت‌های کمینه برای غلت /q/ و دیگر غلت‌ها در گویش کردی سنقروکلیایی ارائه می‌شود؛ سپس برای تعیین خاستگاه غلت /q/ در دستگاه واجی گویش کردی سنقروکلیایی، دگرگونی‌های تاریخی رخ داده در گذر از دورهٔ ایرانی میانه به دورهٔ نو در واژه‌های نمونهٔ این گویش و نقش آن‌ها در شکل‌گیری غلت /q/ بررسی می‌شود.

۵-۱ غلت /q/ و جفت‌های کمینه

در گویش کردی سنقروکلیایی در واژه‌های دارای خوشهٔ همخوانی آغازی، عضو دوم خوشه همواره یکی از غلت‌های /j/ یا /w/ است؛ برای نمونه، واژه‌های /rwa/ «روبه»، /pja/ «مرد» و /dqa/ «عقب». برای تبیین جایگاه واجی این عناصر و تمایز آن‌ها از یکدیگر، از روش تحلیل جفت‌های کمینه استفاده شده است. در این روش، جفت کمینه به واژه‌هایی گفته می‌شود که تنها در یک واج با یکدیگر تفاوت دارند. این راهکار، روشی مشخص برای شناسایی واج‌ها در یک زبان است (اوتنهایمر، ۲۰۱۲: ۲۰۵؛ مک‌گیلوری، ۲۰۰۵).

به بیان دیگر، با استفاده از این روش می‌توان نشان داد که دو آوا در یک زبان دو واج متفاوت هستند (گوردون، ۲۰۱۹). شایان ذکر است که غلت‌های /w/ و /j/ در آغاز واژه کاربرد دارند؛ اما غلت /ɟ/ در آغاز واژه به کار نمی‌رود. در ادامه، با ارائه جفت‌های کمینه برای غلت /ɟ/ و دیگر غلت‌ها، کاربرد هریک از آن‌ها در بافت‌های گوناگون واژه مشخص شده است.

۱- /ɟ/ دولبی-کامی، ناسوده ~ /w/ دولبی-نرم کامی، ناسوده

بافت آخر واژه

/naɟ/ «نبود» ~ /naw/ «نباشد، نیا، نو»

/daɟ/ «داده بود» ~ /daw/ «دعوت»

بافت وسط واژه

/bɟa/ «بوده است» ~ /bwa/ «ببر»

/dɟa/ «عقب» ~ /dwa/ «دعا»

۲- /ɟ/ دولبی-کامی، ناسوده ~ /z/ سخت کامی، ناسوده

بافت آخر واژه

/qaɟ/ «بزرگ» ~ /qaj/ «استفراق، اندازه، ایراد»

/naɟ/ «نبود» ~ /naj/ «ندید، نی»

بافت وسط واژه

/daɟn/ «داده بودند» ~ /dajn/ «دادیم»

/mɟa/ «موی است» ~ /mja/ «میش است»

۳- /z/ سخت کامی، ناسوده ~ /w/ دولبی-نرم کامی، ناسوده

بافت وسط واژه

/djan/ «دندان» ~ /wan/ «دو تا»

/jan/ «جان» ~ /wan/ «پستان چارپایان»

بافت اول واژه

/jak/ «یک» ~ /wak/ «مثل»

/jazna/ «داماد» ~ /wazna/ «وزنه»

بافت آخر واژه

/kaj/ «گاه» ~ /kaw/ «کبود»

/ɟaj/ «سرد» ~ /ɟaw/ «آوازه»

۵-۲ التقای واکه‌ها و تبدیل واکه‌های افراشته به غلت برابرشان

التقای واکه‌ها به قرار گرفتن دو واکه در کنار یکدیگر، بدون وجود همخوان بین آن‌ها، گفته می‌شود و زبان‌ها برای رهایی از این وضعیت از راهکارهای گوناگونی استفاده می‌کنند (تراسک، ۲۰۱۵: ۵۹؛ کریستال، ۲۰۰۸: ۲۲۸). درج همخوان بین دو واکه، حذف یکی از واکه‌ها و غلت‌سازی، از روش‌های رفع التقای واکه‌ها هستند. در فرایند غلت‌سازی، بیشتر زبان‌ها گرایش دارند واکه نخست را به همخوان غلت تبدیل کنند (آدن، ۱۹۹۵: ۹۰؛ فتاحی، ۱۳۹۳: ۲۶۴؛ مک‌کارتی، ۲۰۰۲: ۹۶-۹۵). در این فرایند، هر واکه به غلت برابر (متناظر) خود تبدیل می‌شود (ویر، ۲۰۱۸: ۱۰).

هرگاه در مرز دو واژه، التقای واکه‌ها به صورت $[V_2 \dots V_1]$ رخ دهد و V_1 واکه افراشته $/i/$ و $/u/$ باشد، این واکه به ترتیب به غلت $/j/$ و $/w/$ تبدیل می‌شود (مک‌کارتی، ۲۰۰۲: ۹۶).

نمودار (۲). تبدیل واکه‌های $/i/$ و $/u/$ به غلت‌های $/j/$ و $/w/$

در زبان بازسازی‌شده هندواروپایی آغازین، هرگاه پس از واکه‌های $/i/$ و $/u/$ واکه دیگری قرار گیرد، این واکه‌ها به ترتیب به غلت‌های برابر خود $/j/$ و $/w/$ تبدیل می‌شوند (بومهارد، ۲۰۱۸: ۹۷).

1M. Gordon

2R. L. Trask

3D. Crystal

4D. Odden

5J. J. McCarthy

6F. Weber

همچنین در زبان سنسکریت در نمونه $\text{stri: asja} < \text{strjasja}$ برای رفع التقای واکه‌ها، واکه /i:/ به غلت [j] تبدیل می‌شود (ینسن و ینسن، ۲۰۱۲: ۲).

نمونه جهانی فرایند غلت‌سازی برای رفع التقای واکه‌ها در تبدیل واکه /y/ به غلت برابر خود یعنی [y] را می‌توان در زبان فرانسه مشاهده کرد؛ در نمونه /e/ (پسوند مصدر ساز) + /ty/ (ریشه «کُشتن»)، توالی واکه‌ها به صورت تک‌هجایی [tʏe] و با غلت کامی گردشده تلفظ می‌شود (کار، ۲۰۰۸: ۶۴). همچنین خاستگاه تاریخی شکل‌گیری غلت [y] در زبان فرانسه، در تبدیل واکه /y/ به غلت [y] در بافت پیش از واکه برای رفع التقای واکه‌ها در واژه نمونه [nuʔi] «شب» به صورت /nojt/ < [nyɪ] < [nuʔi] است (کارتن، ۱۹۷۴: ۱۶۳، به نقل از کلی، ۲۰۱۵: ۴۰).

فرایند غلت‌سازی در تبدیل واکه /y/ در بافت پیش از واکه به غلت [y] برای رفع التقای واکه‌ها

در گویش کردی سنقروکلیایی، هنگام التقای واکه‌ها در توالی $[V_2 \dots]$ $[CV_1 [+high]]$ ، هرگاه واکه نخست یعنی V_1 در توالی V_1V_2 ، واکه /y/ با مشخصه [+افراشته]، [-افتاده]، [-پسین] و [+گرد] باشد، این واکه برای رفع التقای واکه‌ها طی فرایند غلت‌سازی، به غلت برابر خود یعنی [y] تبدیل می‌شود.

... y] [V₂ ...

↓
y

نمودار (۳). تبدیل واکه /y/ به غلت [y]

در جدول (۲)، نمونه‌هایی از واژه‌های گویش کردی سنقروکلیایی که دارای غلت [y] هستند، به همراه شکل رایج آن‌ها در این گویش و روند دگرگونی آن‌ها از ایرانی میانه به دوره نو نشان داده شده است.

جدول (۲). تبدیل واکه [y] به غلت [y] در بافت پیش از واکه در گویش کردی سنقروکلیایی

فارسی معیار	کردی سنقروکلیایی	ایرانی میانه غربی
فعل گذشته نقلی		
«بوده است»	/bud/+/ast/ > [bu-ast] > [by-ast] > [by-as] > [by-a] > [bʏa]	/bu:d/+/e:ste:d/
«رفته است»	/ʔudʔ/+/ast/ > [ʔu-ast] > [ʔy-ast] > [ʔy-as] > [ʔy-a] > [ʔʏa]	/ʔu:d/+/e:ste:d/
فعل حال اخباری		
«زود است»	/zud/+/ast/ > [zu-ast] > [zy-ast] > [zy-as] > [zy-a] > [zʏa]	/zu:d/+/ast/
«چو است»	/dʒawʔ/+/ast/ > [dʒy-ast] > [dʒy-as] > [dʒy-a] > [dʒʏa]	/dʒaw:/+/ast/
«مو(ی) است»	/muj/+/ast/ > [myʔ-ast] > [my-as] > [my-a] > [mʏa]	/mo:j/+/ast/
«خوک است»	/xu:g/+/ast/ > [xu-ast] > [xy-ast] > [xy-as] > [xy-a] > [xʏa]	/xu:g/+/ast/
«کوه است»	/ky/+/ast/ > [ky-as] > [ky-a] > [kʏa]	/ko:f/+/ast/
«گوه است»	/guh/+/ast/ > [guʔ-ast] > [gy-ast] > [gy-as] > [gy-a] > [gʏa]	/gu:h/+/ast/
«توت است»	/ty/+/ast/ > [ty-as] > [ty-a] > [tʏa]	-----
«عدس است»	/nezy/+/ast/ > [nezy-as] > [nezy-a] > [neʒʏa]	/medʒu:ʔ/+/ast/

1. J. T. Jensen & M. S. Jensen

2. P. Carr

3. F. Carton

4. S. A. Kelly

۵. /ʔud/ از ریشه $\sqrt{\text{ʔud}}$ «عازم‌شدن، رفتن» (مکنزی، ۱۹۶۱: ۷۱). /ʔ-/ انسایشی آغازی ایرانی باستان که در اوستا و فارسی باستان به [-ʔ] سایشی تبدیل شده است و به شکل

[-ʔ] به ایرانی میانه غربی رسیده است، در این گویش کردی به شکل /ʔ-/ انسایشی حفظ شده است (ر.ک. رضایی باغبیدی، ۱۳۸۸: ۶۱؛ فورتن، ۲۰۰۴: ۱۸۱).

۶. فرایند تبدیل توالی /aw/ به واکه افراشته پیشین گرد [y] در خنجری (۱۴۰۴) بررسی شده است.

۷. فرایند تبدیل توالی /uʔj/ به واکه افراشته پیشین گرد [y] در خنجری (۱۴۰۴) بررسی شده است.

۸. در این نمونه، ابتدا فرایند کشش جبرانی واکه به دنبال حذف همخوان چاکنایی /h/ و کشش جبرانی واکه پیش از آن به جبران حذف همخوان چاکنایی /h/ و جبران وزن واژه رخ داده

است (/ʔuh/) < [ʔu:]

۹. مکنزی (۱۹۷۱) واکه کوتاه را با نشانه /i/ آوانگاری کرده است.

فارسی معیار	کردی سنقر و کلیایی	ایرانی میانه غربی
مصدر		
«بودن»	/bud/+/en/ > [bu-en] > [by-en] > [bʊen]	/bu:d/+/an/
«رفتن»	/ʃud/+/en/ > [ʃu-en] > [ʃy-en] > [ʃʊen]	/ʃu:d/+/an/
اسم		
«فاضلاب»	/uhab/ > [u:ab] > [yab] > [yaw] > [ʏaw]	/abʊo:h(aʊ)/
اسم بعلاوه پسوند معرفه ساز		
«خوک (معرفه)»	/xu/ > [xu] > [xy] > [xy]+[aʊa] > [xʏaʊa]	/xu:g/
«جو (معرفه)»	/dʒaw/ > [dʒy]+[aʊa] > [dʒʏaʊa]	/dʒaw/
«موی (معرفه)»	/muj/ > [my]+[aʊa] > [mʏaʊa]	/mo:j/
«کوه (معرفه)»	/ky/+aʊa/ > [kʏaʊa]	/ko:f/
«توت (معرفه)»	/ty/+aʊa/ > [tʏaʊa]	-----
اسم بعلاوه حرف ربط		
«جو (غله) و»	/dʒaw/ > [dʒy]+[u] > [dʒʏu]	/dʒaw/+/ud/
«موی (ی) و»	/muj/ > [my]+[u] > [mʏu]	/mo:j/+/ud/
«شوی (ی) و»	/ʃuj/ > [ʃy]+[u] > [ʃʏu]	/ʃo:j/+/ud/
قید		
«عقب»	[dʏa]	
«بعداً»	[dʏadʒa]	
«دیشب»	[dʏaʊaw]	
«دیروز»	[dʏaka]	

در ادامه، از هر بخش جدول (۲)، یک نمونه همراه با تحلیل دگرگونی‌های رخ داده در گذر از ایرانی میانه غربی به دوره نو در کردی سنقر و کلیایی بررسی می‌شود.

ساخت فعل گذشته نقلی مانند «بوده است» (صیغه سوم شخص مفرد)، در ایرانی میانه غربی به صورت /bu:d/ + /e:ste:d/ است (ر.ک. آموزگار و تفضلی، ۱۳۸۲: ۷۸؛ برونر، ۱۹۷۱: ۲۳۹). در گویش کردی سنقر و کلیایی، زنجیره تحول این ساخت به صورت /bud-/ + /ast/ < [bu-ast] < [by-ast] < [by-as] < [by-a] < [bʏa] است. این فعل در گویش مورد نظر از ترکیب ستاک گذشته /bud-/ + /e:st/ به صورت /bu:d/ + /e:st/ ساختاری که در ایرانی میانه غربی به صورت /bu:d/ + /e:st/ بازنمایی می‌شود (برونر، ۱۹۷۱: ۲۹۰-۲۹۱، ۲۳۹). دگرگونی رخ داده در شکل‌گیری همخوان غلت [ʏ] در این گویش کردی، پیامد حذف همخوان پایانی است؛ به این معنا که در واژه‌های مختوم به همخوان‌های واک‌دار، اگر هسته هجا یکی از واکه‌های بلند /a/، /i/ و /u/ باشد، همخوان پایانی حذف می‌شود (خنجری و راشد محصل، ۱۳۹۷). بنابراین، در ستاک /bud-/ «بود-»، ابتدا همخوان /d/ در بافت پس از واکه بلند /u/ حذف می‌شود (/bud/ < [bu] «بود»). سپس طی فرایند پیشین‌شدگی، واکه افراشته پسین گرد /u/ به واکه افراشته پیشین گرد [y] تبدیل می‌شود (/u/ < [y] < [bʏ] /). در ادامه این تحول، فعل سوم شخص مفرد [a] «است»، صورت تحول یافته فعل /ast/، که پس از حذف همخوان انسدادی بی‌واک /t/ در توالی /st/ در بافت پس از واکه به [as] تبدیل می‌شود و در

1C. J. Brunner

۲. در صیغه سوم شخص مفرد، همان ستاک گذشته به منزله فعل گذشته صیغه سوم شخص مفرد کاربرد دارد و شناسه ندارد.

۳. نمونه‌هایی دیگر از این فرایند: ایرانی میانه غربی: /bru:ʔ/ < کردی سنقر و کلیایی: [beru] «برو»؛ ایرانی میانه غربی: /aʊnaʔ/ < کردی سنقر و کلیایی: [aʊna] «آشنا»؛ ایرانی میانه غربی: /banu:ʔ/ < کردی سنقر و کلیایی: [banu] «بانو»؛ ایرانی میانه غربی: /daru:ʔ/ < کردی سنقر و کلیایی: [daru] «دارو»؛ ایرانی میانه غربی: /dʒadu:ʔ/ < کردی سنقر و کلیایی: [dʒadu] «جادو»؛ ایرانی میانه غربی: /ʃerav/ < کردی سنقر و کلیایی: [ʃera] «چراغ»؛ ایرانی میانه غربی: /ʃo:b/ < کردی سنقر و کلیایی: [ʃʊ] «چوب». شرح بیشتر این موضوع در خنجری و راشد محصل (۱۳۹۷: ۲۸-۲۹) مطرح شده است.

۴. نمونه‌هایی دیگر از فرایند پیشین‌شدگی واکه /u:/ به واکه [y]: ایرانی میانه غربی: /du:d/ < کردی سنقر و کلیایی: [dy] «دود» (درباره حذف همخوان /d/ پس از واکه بلند /u:/، زیرنویس پیشین را مطالعه کنید)؛ ایرانی میانه غربی: /du:r/ < کردی سنقر و کلیایی: [dyr] «دور»؛ ایرانی میانه غربی: /su:r/ < کردی سنقر و کلیایی: [syɾ] «سور»؛ ایرانی میانه غربی: /zu:d/ < کردی سنقر و کلیایی: [zy] «زود» (درباره حذف همخوان /d/ پس از واکه بلند /u:/، زیرنویس پیشین را مطالعه کنید). شرح بیشتر فرایند پیشین‌شدگی در تبدیل واکه افراشته پسین گرد /u:/ به واکه افراشته پیشین گرد [y] در خنجری (۱۴۰۴) مطرح شده است.

۵. در این گویش کردی، همخوان انسدادی بی‌واک /t/ در توالی /st/ در بافت میان‌واک‌ای و پایان هجا و واژه از زنجیره گفتار حذف می‌شود. نمونه‌هایی دیگر از این فرایند: ایرانی میانه غربی: /dast/ < کردی سنقر و کلیایی: [das] «دست»؛ ایرانی میانه غربی: /ast/ < کردی سنقر و کلیایی: [as] «شصت (عدد)»؛ ایرانی میانه غربی: /mast/ < کردی سنقر و کلیایی: [mas] «ماست»؛ ایرانی میانه غربی: /rast/ < کردی سنقر و کلیایی: [ras] «راست». شرح بیشتر در این زمینه در خنجری و راشد محصل (۱۳۹۷: ۳۱-۳۲) مطرح شده

مرحله بعد، همخوان /s/ نیز از زنجیره گفتار حذف می‌شود. درنهایت، برای رفع التقای واکه‌ها در [by-a]، واکه افراشته /y/ طی فرایند غلت‌سازی به غلت برابر خود یعنی [y] تبدیل می‌شود (/bya/ < [bʏa]).

ساخت فعل حال اخباری مانند «زود است»، در ایرانی میانه غربی از ترکیب /ast/ + /zu:d/ پدید آمده است (مکنزی، ۱۹۷۱: ۱۲، ۹۹). در گویش کردی سنقروکلیایی، زنجیره تحول این ساخت به صورت /ast/ + /zud/ < [zu-ast] < [zy-ast] < [zy-as] < [zy-] است. فرایندهای رخ داده به این ترتیب است: نخست همخوان پایانی /d/ در بافت پس از واکه بلند /u/ حذف شده است [zʏa] < [a]. سپس واکه افراشته پسین گرد /u/ در ساختار /zu/ به واکه افراشته پیشین گرد [y] تبدیل شده است (/zu/ < [zy]). درنهایت، فرایند حذف همخوان‌های مربوط به فعل «است»، مشابه آنچه در نمونه «بوده است» تحلیل شد، در اینجا نیز رخ داده است.

ساخت اسم «فاضلاب» در ایرانی میانه غربی به صورت /abʏ:h(aʏ) < «فاضلاب» است که ترکیبی از /ab/ «آب» و /ʏ:h/ «گوه» به همراه پسوند /-aʏ/ است (دورکین-ماینسترارنست، ۲۰۰۴: ۱۰)؛ زنجیره تحول این واژه در گویش کردی سنقروکلیایی به این ترتیب است: /ʏhab/ (ترکیبی از: /ʏh/ «گوه» و /ab/ «آب») < [ʏu:ab] < [ʏyab] < [ʏyaw] < [ʏqaw]. فرایندهای رخ داده در این واژه در شکل‌گیری غلت [y] به این شرح است: ابتدا فرایند کشش جبرانی واکه به دنبال حذف همخوان چاکنایی /h/ و کشش جبرانی واکه پیش از آن به جبران حذف همخوان چاکنایی /h/ و به جبران وزن ازدست‌رفته واژه رخ داده است (/ʏhab/ < [ʏu:ab]). در مرحله بعد، واکه افراشته پسین گرد /u:/ به واکه افراشته پیشین گرد [y] تبدیل شده است (/u:/ < [y] < [ʏu:ab]). سپس همخوان انسدادی واک‌دار /b/ در بافت پس از واکه طی فرایند ناسوده‌شدگی به غلت [w] تبدیل شده است (/b/ < [w] < [ʏyab]). در مرحله آخر، برای رفع التقای واکه‌ها، واکه افراشته [y] در بافت پیش از واکه به همخوان غلت برابر خود یعنی [y] تبدیل شده است (/y/ < [y] < [ʏqaw]).

ساخت اسم به همراه پسوند معرفه‌ساز مانند واژه «خوک» (در حالت معرفه) که در ایرانی میانه غربی به صورت /xu:g/ است (مکنزی، ۱۹۷۱: ۹۴). دگرگونی این واژه در گذر از دوره میانه به دوره نو در گویش کردی سنقروکلیایی به این شرح است: ساخت /xuʏ/ در پی حذف همخوان واک‌دار /ʏ/ پس از واکه بلند /u/ به صورت [xu] در می‌آید (/xuʏ/ < [xu]). در مرحله بعد، واکه افراشته پسین گرد /u/ به واکه افراشته پیشین گرد [y] تبدیل می‌شود (/xu/ < [xy]). درنهایت، در هم‌نشینی واکه /y/ در واژه /xy/ «خوک» با واکه پسوند معرفه‌ساز /aʏa/ که پس از آن آمده است، فرایند غلت‌سازی برای رفع التقای واکه‌ها رخ داده است و واکه افراشته پیشین گرد /y/ به همخوان غلت [y] تبدیل شده است (/aʏa/ + /xy/ < [xʏaʏa]).

۵-۳ تبدیل توالی /wy/ در بافت پس از واکه به غلت [y]

در گویش کردی سنقروکلیایی توالی /wy/ در بافت پس از واکه‌های افتاده /a/ و /a/ به همخوان غلت [y] تبدیل می‌شود /awy/ < [ay] < /awy/.

فرایند تبدیل توالی /wy/ در بافت پس از واکه‌های افتاده به همخوان غلت [y] در گویش کردی سنقروکلیایی معمولاً در ساخت افعال رخ داده است. در جدول (۳)، نمونه‌هایی از این گویش به همراه روند دگرگونی آن‌ها ارائه شده است.

جدول (۳). تبدیل توالی /wy/ به [y] در بافت پس از واکه‌های افتاده در گویش کردی سنقروکلیایی

فارسی معیار	کردی سنقروکلیایی	ایرانی میانه غربی
	نهی گذشته ساده	
«نبود»	[na-wy] > [na-by] > [na-bu] > /na-/ + /bud-/	/ne:-/ + /bu:d/

است.

1D. Durkin-Meisterernst

2compensatory lengthening

3approximantization

۴. در این گویش کردی، همخوان انسدادی /b/ در جایگاه آغازی واژه و جایگاه میان و پایان واژه در بافت میان‌واکه‌ای و پس از واکه به ناسوده دولبی [w] تبدیل می‌شود. این فرایند نوعی ناسوده‌شدگی است و دلیل وقوع آن افزایش رسایی است. در ادامه، نمونه‌هایی دیگر از این فرایند ارائه می‌شود. در جایگاه آغازی واژه: ایرانی میانه غربی: /bastan/ < کردی سنقروکلیایی: [wasen] «بستن»، درباره حذف /t/ در توالی /st/ پیش‌تر شرح داده شده است؛ در جایگاه میانی واژه: ایرانی میانه غربی: /kabk/ < کردی سنقروکلیایی: [kaw] «کبک»؛ ایرانی میانه غربی: /sabz/ < کردی سنقروکلیایی: [sawz] «سبز»؛ در جایگاه پایان واژه: ایرانی میانه غربی: /ab/ < کردی سنقروکلیایی: [aw] «آب»؛ ایرانی میانه غربی: /ab/ < کردی سنقروکلیایی: [aw] «شب»، برای بررسی دقیق‌تر این موضوع رک. خنجری و راشدمحصل (۱۳۹۷: ۳۳-۳۴).

فارسی معیار	کردی سنقر و کلیایی	ایرانی میانه غربی
نفی گذشته نقلی		
«نبوده است»	[na-by-a] > [na-by-as] > [na-by-ast] > [na-bu-ast] > [na-/ + /bud-/ + /ast/ > [na-wy-a] > [naq]	/ne:-/ + /bu:d/ + /e:ste:d/
گذشته دور معلوم		
«داده بود»	[da-wy] > [da-by] > [da-bu] > /dad/ + /bud/ > [da-bu]	/u-□/ + /dad/ + /bu:d/
گذشته دور مجهول		
«بریده شده بود»	[ber-ja-wy] > [ber-ja-by] > [ber-ja-bu] > [ber-ja-bud] > /ber-ja-bud/ > /bur-/	/bur-/

در ادامه، نمونه‌های موجود در جدول (۳) در کنار موارد دیگر بررسی می‌شوند.

ساخت منفی گذشته ساده مانند «نبود» (صیغه سوم شخص مفرد)، در ایرانی میانه غربی به صورت /ne:-/ + /bu:d/ است (برونر، ۱۹۷۱: ۲۹۰-۲۹۱)؛ این ساختار در کردی سنقر و کلیایی به صورت /na-/ + /bud/ < [na-bu] < [na-by] < [na-wy] < [naq] تحول یافته است. ستاک گذشته /bud-/ بدون شناسه به منزله صیغه سوم شخص مفرد به کار می‌رود. فرایندهای رخ داده در این فعل به این شرح است: نخست همخوان /d/ واکدار پایانی، پس از واکه بلند /u/ حذف شده است (/bud/ < [bu]). سپس واکه افراشته پسین گرد /u/ در /bu/ به واکه افراشته پیشین گرد [y] تبدیل شده است (/bu/ < [by]). با افزودن پیشوند نفی /na-/ به فعل، همخوان انسدادی واکدار /b/ در بافت میان‌واکه‌ای طی فرایند ناسوده‌شدگی به غلت [w] تبدیل می‌شود (/b/ < [w] < /na-by/ < [na-wy]). در نهایت، توالی /wy/ در بافت پس از واکه افتاده /a/ به غلت [u] تبدیل می‌شود (/a-wy/ < [a-u] < /na-wy/ < [na-u] «نبود»)). مطابق آنچه گفته شد، تحول در زمانی رخ داده از ایرانی میانه به دوره نو در شکل‌گیری همخوان غلت /u/ در نمونه مورد بررسی به شکل زیر است: ایرانی میانه غربی: /ne:-/ + /bu:d/؛ کردی سنقر و کلیایی: /na-/ + /bud/ < [na-bu] < [na-by] < [na-wy] < [naq] «نبود».

در ادامه، به نمونه‌هایی دیگر با فعل گذشته ساده پرداخته می‌شود:

- ۴- «چه بود؟»: /ʃa/ + /bud/? < [ʃa-bu?] < [ʃa-by?] < [ʃa-wy?] < [ʃa-u?]
- ۵- «این بود»: /ja/ + /bud/ < [ja-bu] < [ja-by] < [ja-wy] < [ja-u]
- ۶- «او بود»: /awa/ + /bud/ < [awa-bu] < [awa-by] < [awa-wy] < [awa-u]
- ۷- «ملخ بود»: /kola/ + /bud/ < [kola-bu] < [kola-by] < [kola-wy] < [kola-u]
- ۸- «این گونه بود»: /awa/ + /bud/ < [awa-bu] < [awa-by] < [awa-wy] < [awa-u]
- ۹- «مرد بود»: /pja/ + /bud/ < [pja-bu] < [pja-by] < [pja-wy] < [pja-u]
- ۱۰- «گاو بود»: /a/ + /bud/ < [a-bu] < [a-by] < [a-wy] < [a-u]
- ۱۱- «برگ بود»: /a/ + /bud/ < [a-bu] < [a-by] < [a-wy] < [a-u]
- ۱۲- «ماده بود»: /a/ + /bud/ < [a-bu] < [a-by] < [a-wy] < [a-u]
- ۱۳- «چاه بود»: /ʃa/ + /bud/ < [ʃa-bu] < [ʃa-by] < [ʃa-wy] < [ʃa-u]

ساخت منفی گذشته نقلی مانند «نبوده است» (صیغه سوم شخص مفرد) که در ایرانی میانه غربی برپایه الگوی /ne:-/ + /bu:d/ + /e:ste:d/ تشکیل شده است (رک. آموزگار و تفضلی، ۱۳۸۲: ۷۸؛ برونر، ۱۹۷۱: ۲۳۹)، در کردی سنقر و کلیایی طی فرایند زیر تحول یافته است: /na-/ + /bud-/ + /ast/ < [na-bu-ast] < [na-by-ast] < [na-by-as] < [na-by-a] < [na-wy-a] < [naq]. این ساختار از پیشوند نفی /na-/ و ستاک گذشته فعل /bud-/ «بود» شکل گرفته است. صورت ایرانی میانه غربی این ساختار نیز به شکل /ne:-/ + /bu:d/ «نبود» است (برونر، ۱۹۷۱: ۲۹۰-۲۹۱). فرایند شکل‌گیری همخوان غلت [u] طی دگرگونی‌های زیر صورت گرفته است: نخست همخوان واکدار /d/ پس از واکه بلند /u/ حذف شده است (/na-bu-ast/ < [na-bu-ast]). در مرحله بعد، واکه افراشته پسین گرد /u/ به واکه افراشته پیشین گرد [y] تبدیل شده است (/na-bu-ast/ < [na-by-ast]). همان‌طور که پیش‌تر توضیح داده شد، فعل سوم شخص مفرد [a] «است»، صورت تحول‌یافته فعل /ast/، به دنبال حذف همخوان انسدادی بی‌واک /t/

در توالی /st/ در بافت پس از واکه به [as] تبدیل شده است و در ادامه، همخوان /s/ نیز از زنجیرهٔ گفتار حذف شده است (/na-by-ast/ < [na-by-as] < [na-by-a]). در مرحلهٔ بعد، همخوان انسدادی واک‌دار /b/ در بافت میان‌واکه‌ای طی فرایند ناسوده‌شدگی به غلت [w] تبدیل شده است (/na-by-a/ < [na-wy-a]). در نهایت، توالی /wy/ در بافت پس از واکهٔ افتادهٔ /a/ به غلت [ɥ] تبدیل شده است [na-wy-a] < [naɥa].

ساختِ گذشتهٔ دور معلوم مانند «داده بود» (صیغهٔ سوم شخص مفرد) که در ایرانی میانهٔ غربی از ترکیب /bu:d/ + /dad/ + /u-□/ پدید آمده است (ر.ک. آموزگار و تفضلی، ۱۳۸۲: ۷۸؛ برنر، ۱۹۷۱: ۲۳۸)، در کردی سنقروکلیایی طی فرایند زیر تحول یافته است: /bud/ + /dad/ < [da-bu] < [da-by] < [da-wy] < [daɥ]. این فعل از ستاک گذشتهٔ /dad/ «داد» و صیغهٔ گذشتهٔ فعل کمکی «بودن» /bud-/ ساخته شده است. در صیغهٔ سوم شخص مفرد، ستاک گذشتهٔ فعل بدون شناسه به کار می‌رود. دگرگونی‌های رخ داده در شکل‌گیری همخوان غلت [ɥ] به این شرح است: نخست همخوان انسدادی واک‌دار /d/ در بافت پس از واکه‌های بلند /a/ و /u/ در /dad-bud/ حذف شده و به صورت [da-bu] تحول یافته است (/dad-bud/ < [da-bu]). در مرحلهٔ بعد، واکهٔ افراشتهٔ پسین گرد /u/ در /bu-/ به واکهٔ افراشتهٔ پیشین گرد [y] تبدیل شده است (/u/ < [y] < /da-bu/ < [da-by]). سپس همخوان انسدادی واک‌دار /b/ در /by/ «بود» در بافت میان‌واکه‌ای به تولید ناسودهٔ [w] انجامیده است (/b/ < [w] < /da-by/ < [da-wy]). در نهایت، توالی /wy/ در بافت پس از واکهٔ بلند /a/ به غلت [ɥ] تبدیل شده است (/awy/ < [-aɥ] < /da-wy/ < [da-ɥ]). نمونه‌هایی دیگر از افعال گذشتهٔ دور معلوم در گویش کردی سنقروکلیایی وجود دارد که در آن‌ها غلت [ɥ]، مطابق با روند دگرگونی ذکرشده، صورت تحول‌یافتهٔ /bud-/ «بود» است. نمونهٔ (۱۴) مصداقی از این فرایند است:

۱۴- «جویده بود» < [dʒaɥ-]; «زاده بود» < [zaɥ-]; «کوبیده بود» < [kotaɥ-]; «نهاده بود» < [njaɥ-].

ساختِ گذشتهٔ دور مجهول مانند «بریده شده بود» (صیغهٔ سوم شخص مفرد) در گویش کردی سنقروکلیایی به صورت [berjaɥ] به کار می‌رود. این فعل از ستاک حال فعل /ber-/ «بر- (بریدن)» به همراه پسوند گذشتهٔ مجهول ساز /-ja/ و [by-] «بود»، ستاک گذشتهٔ فعل کمکی «بودن»، ساخته شده است. صورت ایرانی میانهٔ غربی ستاک حال این فعل /bur-/ «بر- (بریدن)» است (مکنزی، ۱۹۷۱: ۲۰). چنان‌که در بخش پیشین بررسی شد، [by-] «بود» صورت دگرگون‌شدهٔ /bud-/ «بود» است و در صیغهٔ سوم شخص مفرد بدون شناسه به کار می‌رود. در /by/ «بود»، همخوان انسدادی واک‌دار /b/ در بافت میان‌واکه‌ای به [w] تبدیل می‌شود (/b/ < [w] < /aby-/ < [awy-]). همچنین توالی /wy/ در بافت پس از واکهٔ /a/ به غلت [ɥ] تبدیل می‌شود. دگرگونی‌های رخ داده در شکل‌گیری همخوان غلت [ɥ] را می‌توان چنین نشان داد: /ber-ja-bud/ < [ber-ja-bu] < [ber-ja-by] < [ber-ja-wy] < [berjaɥ].

نمونه‌هایی دیگر از افعال گذشتهٔ دور مجهول در گویش کردی سنقروکلیایی وجود دارد که در آن‌ها همخوان غلت [ɥ]، مطابق با روند دگرگونی ذکرشده، صورت دگرگون‌شدهٔ /bud-/ «بود» در بافت پس از واکه است. نمونه‌های (۱۵) تا (۲۳) مصداق‌هایی از این فرایند هستند:

۱۵- «برده شده بود» < /berd-ja-bud/ < [berd-ja-bu] < [berd-ja-by] < [berd-ja-wy] < [berdjaɥ] < [berjaɥ].

۱۶- «پاره شده بود» < /qert-ja-bud/ < [qert-ja-bu] < [qert-ja-by] < [qert-ja-wy] < [qertjaɥ] < [qertjaɥ].

۱۷- «جویده شده بود» < /dʒaj-er-ja-bud/ < [dʒaj-er-ja-bu] < [dʒaj-er-ja-by] < [dʒaj-er-ja-wy] < [dʒajerjaɥ] < [dʒajerjaɥ].

۱۸- «خریده شده بود» < /san-er-ja-bud/ < [san-er-ja-bu] < [san-er-ja-by] < [san-er-ja-wy] < [sanerjaɥ] < [sanerjaɥ].

۱۹- «دریده شده بود» < /der-ja-bud/ < [der-ja-bu] < [der-ja-by] < [der-ja-wy] < [derjaɥ] < [derjaɥ].

۲۰- «کرده شده بود» < /kerd-ja-bud/ < [kerd-ja-bu] < [kerd-ja-by] < [kerd-ja-wy] < [kerdjajɥ] < [kerjaɥ].

۱. پسوند گذشتهٔ مجهول ساز /ja/ در این گویش بازماندهٔ پسوند مجهول ساز /ja/ ایرانی باستان است. در ایرانی باستان ستاک مجهول از پیوستن پسوند مجهول ساز /ja/ به ریشهٔ درجهٔ قوی و ضعیف ساخته می‌شود (ابوالقاسمی، ۱۳۹۲: ۱۴۳؛ شروو، ۲۰۰۹: ۸۹-۹۰، ۱۳۹؛ فورتنسن، ۲۰۰۴: ۱۸۱؛ کنت، ۱۹۵۰: ۷۳-۷۴. بندهای ۲۲۰، ۲۷۵). کریمی‌دوستان و ویسی (۱۳۸۷) پژوهشی دربارهٔ حفظ این پسوند مجهول ساز باستانی در زبان کردی به چاپ رسانده‌اند. سلگی (۱۳۹۲) نیز پژوهشی دربارهٔ پسوند مجهول ساز -ja* در زبان‌های ایرانی منتشر کرده است.

۲. پسوند /erja/ نیز پسوند گذشتهٔ مجهول ساز در گویش کردی سنقروکلیایی است.

- ۲۱- «کوبیده شده بود-»: /kot-erja-bud-/ < [kot-erja-bu-] < [kot-erja-by-] < [kot-erja-wy-] < [koterjaɯ-].
- ۲۲- «تهاده شده بود-»: /nerja-bud-/ < [nerja-bu-] < [nerja-by-] < [nerja-wy-] < [nerjaɯ-].
- ۲۳- «کنده شده بود-»: [kanerjaɯ-]؛ «ریخته شده بود-»: [reɰjaɯ-]؛ «سوخته شده بود-»: [sozjaɯ-]؛ «خورده شده بود-»: [χorjaɯ-].

بنابراین، وجود غلت [ɯ] در صورت آوایی افعال بررسی شده در این بخش، حاصل دگرگونی /bud-/ «بود-» در بافت پس از واکه است.

باتوجه به نمونه‌های بررسی شده مشخص شد که در توالی V_1CV_2 ، واکه نخست یعنی V_1 واکه دارای مشخصه [+افتاده]، C همخوان غلت /w/ و V_2 واکه افراشته پیشین گرد /y/ است. در این ساخت، توالی CV_2 در بافت پس از V_1 به غلت [ɯ] تبدیل شده است (/away/ < [-aɯ]):

$$\begin{array}{c} wy \rightarrow \text{ɯ} / \quad V \quad \text{_____} \\ \downarrow \\ [+ \text{افتاده}] \\ V_1 [+ \text{low}] + C [\text{glide: w}] + V_2 [+ \text{high}] \\ \text{نمودار (۴). تبدیل توالی /wy/ به غلت /ɯ/} \end{array}$$

۵-۴ تبدیل توالی /wi/ به غلت [ɯ] در بافت پس از واکه

توالی /we:/ در ایرانی میانه غربی، در کردی سنقروکلیایی به [wi] تحول یافته است و در بافت پس از واکه‌های افتاده /a/ و /a/ به همخوان غلت [ɯ] تبدیل شده است. در ادامه، روند این دگرگونی با ارائه واژه‌های نمونه بررسی می‌شود. در جدول (۴)، نمونه‌هایی از گویش کردی سنقروکلیایی و روند دگرگونی آن‌ها ارائه شده است.

جدول (۴). تبدیل توالی /wi/ به غلت [ɯ] در بافت پس از واکه‌های افتاده در گویش کردی سنقروکلیایی

فارسی معیار	کردی سنقروکلیایی	ایرانی میانه غربی
«بین-»	/a-/ > [a-win-] > [aɯn-]	/we:n-/
«زمین»	/zami/ > [zami] > [zawi] > [zaɯ]	/zami:g/
«ستبر، بزرگ»	/qawi/ > [qaɯ]	-----
«مویز»	/mawi/ > [maɯ]	-----
«تسخوار»	/kawi/ > [kaɯ]	-----
«خمیر» (عربی)	/χamir/ > [χawir] > [χaɯr]	-----
«طوبله» (عربی)	/tawila/ > [taɯla]	-----

در ادامه، نمونه‌های موجود در جدول (۴) بررسی می‌شوند.

«بین-» (ستاکِ حال «دیدن») در ایرانی میانه غربی به صورت /we:n-/ است (مکنزی، ۱۹۷۱: ۸۹). این ستاک در کردی سنقروکلیایی از ترکیب /bin-/ + /a-/ یعنی پیشوند استمراری /a-/ و ستاک /bin-/ «بین-» ساخته شده است. در تحول این ترکیب، همخوان انسدادی واکدار /b/ در بافت میان‌واکه‌ای به [w] تبدیل شده است (/a-bin-/) < [a-win-]. سپس توالی /wi/ در بافت پس از واکه افتاده /a/ به غلت [ɯ] تغییر یافته است (/a-win-/) < [aɯn-] «بین-».

شایان ذکر است که هنگام افزودن پیشوندهای نفی /na-/ «نَ-» و نهی /ma-/ «مَ-» به ابتدای فعل در وجه امری نیز فرایند غلت‌سازی رخ می‌دهد. این فرایند در نمونه‌های (۲۴) و (۲۵) نیز مصداق دارد.

۲۴- «نبین» (فعل حال نفی وجه امری، دوم‌شخص مفرد): [na-win-] < [naɯn(a)].

۲۵- «مبین» (فعل حال نهی وجه امری، دوم‌شخص مفرد): [ma-win-] < [maɯn(a)].

واژه «زمین» در ایرانی میانه غربی به صورت /zami:g/ است (مکنزی، ۱۹۷۱: ۹۸). تحول این واژه در کردی سنقروکلیایی از ایرانی میانه غربی به دوره نو در زنجیره زیر مشاهده می‌شود: /zami/ < [zami] < [zawi] < [zaɯ]. مراحل این دگرگونی به شرح زیر

تبیین می‌شود:

الف) حذف همخوان انسدادی /□/ در بافت پایانی واژه پس از واکه بلند /i/ (</zami/ < [zami]);
 ب) تبدیل خیشومی /m/ به ناسوده /w/ در بافت پس از واکه افتاده /a/ در توالی /-am/ به [-aw]; </zami/ < [zawi];

در گذر از دوره میانه به دوره نو در گویش کردی سنقروکلیایی، هرگاه واکه‌های /a/ و /a/ پیش از همخوان خیشومی /m/ قرار گیرند، این همخوان معمولاً به غلت [w] تبدیل می‌شود (ر.ک. مکنزی، ۱۹۶۱: ۷۰-۷۱). تحول خیشومی /m/ به غلت [w] در توالی /am/ < [aw]، [aw] < [am] در نمونه‌های زیر نیز مشاهده می‌شود: ایرانی میانه غربی: /zamad/ (دورکین-ماینسترنست، ۲۰۰۴: ۳۷۹) < کردی سنقروکلیایی: [zawa] «داماد»، ایرانی میانه غربی: /nam/ (بویس، ۱۹۷۷: ۶۰) < کردی سنقروکلیایی: [naw] «نام»، ایرانی میانه غربی: /hambaz/ (مکنزی، ۱۹۷۱: ۴۰) < کردی سنقروکلیایی: [hawbaz] «همباز، شریک، هم‌سن، هم‌دوره»، ایرانی میانه غربی: ^۴/daman/ < کردی سنقروکلیایی: [dawan] «دامان» و در وام‌واژه (عربی): /tamam/ < کردی سنقروکلیایی: [tawaw] «تمام».

ج) تبدیل توالی /wi/ به [u] در بافت پس از واکه افتاده /a/ (</zawi/ < [zau]);

قاعده ذکرشده در بند (ج)، در نمونه‌های (۲۶) تا (۳۰) مشاهده می‌شود:

۲۶- «ستیر، بزرگ»: /qawi/ (مردوخ روحانی، ۱۳۹۲: ج. ۲، ص. ۱۳۷۰).

در نمونه (۲۶)، توالی /wi/ در بافت پس از واکه افتاده /a/ به غلت [u] تبدیل می‌شود (</qawi/ < [qau]).

۲۷- «مویز»: /mawiz/ (مردوخ روحانی، ۱۳۹۲: ج. ۳، ص. ۲۲۶۰).

در نمونه (۲۷)، توالی /wi/ در بافت پس از واکه افتاده /a/ به غلت [u] تبدیل می‌شود (</mawiz/ < [mau]).

۲۸- «نشخوار»: /kawi/ (مردوخ روحانی، ۱۳۹۲: ج. ۳، ص. ۲۳۲۵).

در نمونه (۲۸)، توالی /wi/ در بافت پس از واکه افتاده /a/ به غلت [u] تبدیل می‌شود (</kawi/ < [kau]).

این سه نمونه نشان می‌دهند که توالی /wi/ پس از واکه‌های افتاده /a/ و /a/ در گویش کردی سنقروکلیایی به غلت [u] تبدیل می‌شود.

در وام‌واژه‌های دخیل در گویش کردی سنقروکلیایی نیز فرایند غلت‌سازی رخ داده است؛ چنان‌که در نمونه‌های (۲۹) و (۳۰) مشاهده می‌شود:

۲۹- «خمیر» (عربی): کردی سنقروکلیایی: /χamir/ < [χawir] < [χaqr].

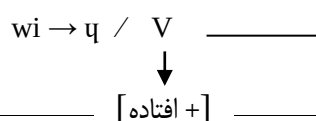
در واژه «خمیر»، ابتدا خیشومی /m/ در بافت پس از واکه افتاده /a/ به غلت [w] تبدیل شده است (</am/ < [aw]). سپس توالی

/wi/ در بافت پس از واکه افتاده /a/ به غلت [u] تبدیل شده است (</-awi/ < [au]).

۳۰- «طویله» (عربی): کردی سنقروکلیایی: /tawila/ < [taqla].

در واژه «طویله»، تبدیل توالی /wi/ به غلت [u] در بافت پس از واکه افتاده /a/ رخ داده است (</-awi/ < [au]).

باتوجه به نمونه‌های بررسی‌شده مشخص شد که در توالی V_1CV_2 ، واکه نخست یعنی V_1 ، واکه دارای مشخصه [+افتاده]، C همخوان غلت /w/ و V_2 واکه افراشته پیشین گسترده /i/ است. در این ساخت، توالی CV_2 در بافت پس از V_1 به همخوان غلت [u] تبدیل شده است (</-awi/ < [-au]).

۱. این فرایند پیش‌تر شرح داده شده است (برای توضیح‌های بیشتر ر.ک. خنجری و راشدمحصل، ۱۳۹۷).

۲. همخوان /d/ پس از واکه بلند /a/ حذف شده است. در این زمینه، پیش‌تر توضیح داده شد.

$V_1 [+ \text{low}] + C [\text{glide: w}] + V_2 [+ \text{high}]$
 نمودار (۵). تبدیل توالی /w/ به غلت /q/

۵-۵ تبدیل توالی /ju/ به غلت [q] در بافت پس از واکه افتاده /a/

توالی /jo:/ در ایرانی میانه غربی، در گویش کردی سنقروکلیایی به [ju] تحول یافته است و در بافت پس از واکه افتاده /a/ به همخوان غلت [q] تبدیل شده است.
 در جدول (۵)، فرایند تبدیل توالی /ju/ به غلت [q] در بافت پس از واکه افتاده /a/ در گویش کردی سنقروکلیایی به همراه واژه نمونه نشان داده شده است.

جدول (۵). تبدیل توالی /ju/ به غلت [q] در بافت پس از واکه افتاده /a/ در گویش کردی سنقروکلیایی

فارسی معیار	کردی سنقروکلیایی	ایرانی میانه غربی
«عروس»	/waju/ > [waju] > [waju]	/wajo:g/

واژه «عروس» در ایرانی میانه غربی به صورت /wajo:g/ است (بویس، ۱۹۷۷: ۹۸)؛ این واژه در کردی سنقروکلیایی به صورت [waju] به کار می‌رود. دگرگونی واژه «عروس» در گذر از دوره میانه به دوره نو در گویش کردی سنقروکلیایی به صورت زیر است: نخست در ساخت /waju/ همخوان انسدادی /g/ در بافت پس از واکه بلند /u/ حذف شده و صورت /waju/ ایجاد شده است؛ سپس توالی /ju/ در بافت پس از واکه افتاده /a/ به غلت [q] تبدیل شده است (/waju/ < [waju]). روند این دگرگونی از شکل ایرانی میانه غربی به دوره نو و شکل کنونی در گویش کردی سنقروکلیایی به این شرح است: /wajo:g/ < [waju] < [waju].
 افزون‌براین، در واژه عروس، در توالی V_1CV_2 ، واکه نخست یعنی V_1 دارای مشخصه [+افتاده]، C همخوان غلت /j/ و V_2 واکه افراشته پسین گرد /u/ است. در این ساخت، توالی CV_2 در بافت پس از V_1 به همخوان غلت [q] تبدیل شده است (/aju/ < [-au]).

ju → q / V _____
 ↓
 [+افتاده]
 $V_1 [+ \text{low}] + C [\text{glide: j}] + V_2 [+ \text{high}]$
 نمودار (۶). تبدیل توالی /ju/ به غلت /q/

۶- بحث

در مطالعات گذشته، مانند مکنزی (۱۹۶۱ الف)، فرایند شکل‌گیری غلت [q] در توالی /w/ و واکه پیشین تبیین شده است. در این زمینه، کامندار فتاح (۲۰۰۰) معتقد است که غلت [q] تنها در گویش‌هایی نمود می‌یابد که دارای واکه افراشته پیشین گرد /y/ هستند؛ او همچنین تأکید می‌کند که این واج در جایگاه آغازی واژه ظاهر نمی‌شود. افزون‌براین، داده‌های واژگانی ارائه‌شده در پژوهش فتاحی و دیگران (۲۰۱۶) و استدلال آن‌ها مبنی بر واج شمردن ناسوده [q] در گویش کلهری، نقشی اساسی در پیشبرد نوشتار حاضر داشته است. در پژوهش پیش‌رو، خاستگاه ناسوده /q/ در گویش کردی سنقروکلیایی با رویکرد تاریخی از دوره ایرانی میانه به دوره نو بررسی شده است. علاوه‌براین، با ارائه شواهد جفت‌های کمینه برای این غلت و دیگر غلت‌ها و تحلیل در زمانی واژه‌های نمونه، استقلال واجی این ناسوده در نظام واجی این گویش کردی اثبات شده است.

۷- نتیجه‌گیری

در این پژوهش، خاستگاه غلت /q/ در گویش کردی سنقروکلیایی بررسی شد. یافته‌های این پژوهش، واج‌بودن /q/ در نظام واجی زبان کردی را تأکید می‌کند. افزون‌براین، براساس تحلیل داده‌ها مشخص شد غلت /q/، برخلاف غلت‌های /j/ و /w/، در دستگاه واجی این گویش هیچ‌گاه در آغاز واژه به کار نمی‌رود. یافته‌ها همچنین نشان داد که شکل‌گیری غلت /q/ در این گویش حاصل دو فرایند واجی است:

نخست در فرایند التقای واکه‌ها، هرگاه در توالی V_2V_1 [+ high] واکه آغازی یعنی V_1 ، واکه /y/ با مشخصه‌های [+افراشته]، [-

افتاده]، [-پسین]، [+گرد] باشد، واکه /y/ برای رفع التقای واکه‌ها طی فرایند غلت‌سازی به غلت برابر خود یعنی [ɥ] تبدیل می‌شود. این فرایند در مرز دو واژه و هنگامی رخ می‌دهد که واژه نخست به /y/ ختم شود و واژه دوم با واکه آغاز شود. در این حالت /y/ به [ɥ] تبدیل می‌شود. تحول واژه «فاضلاب» در گویش کردی سنقر و کلیایی نمونه‌ای از این فرایند است.

دوم در توالی V_1CV_2 ، هرگاه واکه آغازی یعنی V_1 دارای مشخصه [+افتاده]، C یکی از غلت‌های /w/ یا /j/ باشد و V_2 دارای مشخصه [+افراشته] باشد، توالی CV_2 در بافت پس از V_1 به غلت [ɥ] تبدیل می‌شود. این الگو در نمونه‌هایی مانند «نبود»، «زمین» و «عروس» مشاهده شد. در این واژه‌ها، توالی‌های /wy/ و /wi/ و /ju/ پس از واکه‌های افتاده، در نتیجه فرایند غلت‌سازی به [ɥ] تحول یافته‌اند.

همچنین مشخص شد که وجود غلت /ɥ/ در «بین-» (ستاک حال فعل «دیدن») و در صورت‌های فعلی وجه امری نفی و نهی ساخته‌شده با این ستاک، حاصل دگرگونی‌های رخ داده در /-bin/ «بین-» در بافت هم‌نشینی با واکه است. در این ساخت‌ها، دگرگونی /-bin/ در چند مرحله رخ می‌دهد و در نهایت، به شکل‌گیری غلت [ɥ] می‌انجامد.

از سوی دیگر، بررسی صورت‌های فعلی مربوط به نفی گذشته ساده، گذشته نقلی، گذشته دور معلوم و گذشته دور مجهول نشان داد که وجود غلت /ɥ/ در این ساخت‌ها نیز حاصل دگرگونی‌های رخ داده در /-bud/، یعنی ستاک گذشته فعل «بودن»، در بافت هم‌نشینی با واکه است. در این نمونه‌ها، /-bud/ در چند مرحله متوالی دگرگون می‌شود و در نهایت، بسته به محیط آوایی، به غلت [ɥ] تحول می‌یابد.

منابع

- آرلاتو، آنتونی (۱۳۸۴). *درآمدی بر زبان‌شناسی تاریخی*. مترجم: یحیی مدرسی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. (سال انتشار به زبان اصلی ۱۹۸۱)
- آموزگار، ژاله؛ تفضلی، احمد (۱۳۸۲). *زبان پهلوی؛ ادبیات و دستور آن*. تهران: معین.
- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۹۲). *دستور تاریخی زبان فارسی*. تهران: سمت.
- احمدی، مهران؛ زاهدی، محمدصدیق؛ غلامی، وحید (۱۳۹۸). التقای واکه‌ها و رفع آن در کردی میانی. *مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران*، ۷(۳)، ۱-۱۵.
- بدخشان، ابراهیم؛ زمانی، محمد (۱۳۹۳). غلت‌سازی در گویش کلهری. *علم زبان*، ۲(۲)، ۹۷-۱۱۶.
- پالیزبان، کرم‌اله (۱۳۹۹). *بررسی فرایندهای واژ-واجی گویش کردی ایلام: رویکرد بهینگی*. پایان‌نامه دکتري زبان‌شناسی همگانی، دانشگاه پیام نور.
- حسن‌دوست، محمد (۱۳۹۳). *فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی (پنج‌جلدی)*. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- خنجری، سلمان (۱۳۸۷). *بررسی ساختمان دستوری گویش کردی سنقرکلیایی و مقایسه ریشه‌ای واژه‌های ایرانی باستان*. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد فرهنگ و زبان‌های باستانی، دانشگاه تهران.
- خنجری، سلمان (۱۳۹۷). *تقسیم‌بندی موضوعی واژه‌های بازمانده از ایرانی باستان و ایرانی میانه غربی در گویش کردی سنقرکلیایی (با نگرشی بر فرایندهای واجی و آوایی آن‌ها)*. پایان‌نامه دکتري فرهنگ و زبان‌های باستانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- خنجری، سلمان (۱۴۰۴). خاستگاه واکه افراشته پیشین گرد [y] در زبان کردی. *مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران*، ۱۳(۱)، ۳۹-۵۳.
- خنجری، سلمان؛ راشدمحصل، محمدتقی (۱۳۹۷). فرایندهای واجی در گویش کردی سنقرکلیایی. *مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران*، ۶(۲۱)، ۲۱-۴۱.
- رضایی باغبیدی، حسن (۱۳۸۸). *تاریخ زبان‌های ایرانی*. تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
- سلگی، حسین (۱۳۹۲). پسوند مجهول ساز *-ja- در زبان‌های ایرانی. *پژوهش‌های زبانی*، ۴(۱)، ۶۲-۷۴.
- صادقی، وحید؛ صادقی، سولماز (۱۳۹۶). التقای واکه‌ها در کردی سورانی. *پژوهش‌های زبان‌شناسی*، ۱(۱)، ۱۱۷-۱۳۶.
- فتاحی، مهدی (۱۳۹۰). *فرایندهای صرفی-واجی در کردی کلهری*. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد زبان‌شناسی همگانی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- فتاحی، مهدی (۱۳۹۳). غلت‌سازی واکه به عنوان راهکاری برای رفع التقای واکه‌ها؛ بررسی نمونه‌ای در کردی کلهری. *پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی*، ۴(۷)، ۲۶۳-۲۷۶.
- کرد زعفرانلو کامبوزیا، عالیہ؛ ثباتی، الهام؛ آقاگلزاده، فردوس (۱۳۹۴). فرایندهای واجی تضعیف در گونه‌های کردی ایلامی. *پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی*، ۵(۹)، ۲۰۵-۲۲۳.

کریمی‌دوستان، غلامحسین (۱۳۸۰). *کردی/ایلامی: بررسی گویش بدره*. سنندج: دانشگاه کردستان.

کریمی‌دوستان، غلامحسین؛ ویسی، رحمان (۱۳۸۷). حفظ یک ماده‌ساز باستانی در ساخت مجهول در زبان کردی. *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد*، ۴۱ (۲)، ۱۳۷-۱۴۷.

مدرسی قوامی، گلناز (۱۴۰۳). *آوانداسی: بررسی علمی گفتار*. تهران: سمت.

مردوخ روحانی، ماجد (۱۳۹۲). *فرهنگ فارسی-کردی (سه جلدی)*. سنندج: دانشگاه کردستان.

مورگشتیرنه، گتورگ (۱۳۳۶). تاریخ تحول زبان‌های ایرانی و مجاهدات دانشمندان اسکانیدیای درباره رشته‌های مختلف ایران‌شناسی. مترجم: عزت‌الله نگهبان. *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، ۳۹، ۴۳-۵۲.

References

- Abolghasemi, M. (2013). *Historical grammar of Persian language*. SAMT. (In Persian)
- Ahmadi, M., Zahedi, M., & Gholami, V. (2019). Hiatus of vowels and resolving them in Central Kurdish. *Research in Western Iranian Languages and Dialects*, 7(3), 1-15. <https://doi.org/10.23452579.1398.7.3.1.8> (in Persian)
- Amoozgar, J., & Tafazzoli A. (2003). *Pahlavi language: Literature, grammatical sketch, texts and glossary*. Moein. (In Persian)
- Arlotto, A. (2005). *Introduction to historical linguistics* (Y. Modarresi, Trans.). University Press of America. (Original work published 1981) (in Persian)
- Badakhshan, E., & Zamani, M. (2015). Glide formation in Kalhori dialect. *Language Science*, 2(2), 97-116. <https://doi.org/10.22054/ls.2014.1083> (in Persian)
- Belelli, S. (2019). Towards a dialectology of Southern Kurdish: Where to begin? In S. Gündogdu, E. Opengin, G. Haig, & E. Anonby (Eds.), *Current issues in Kurdish linguistics* (pp. 73-92). Bamberg: University of Bamberg Press.
- Bomhard, A. R. (2018). *A comprehensive introduction to nostratic comparative linguistics with special reference to Indo-European* (3rd ed., 4 Vols.). Florence: Creative Commons Lincense.
- Boyce, M. (1977). *A word-list of Manichaean Middle Persian and Parthian*. Brill.
- Brunner, C. J. (1971). *A syntax of Western Middle Iranian* [Doctoral dissertation, University of Pennsylvania].
- Carr, P. (2008). *A glossary of phonology*. Edinburgh University Press.
- Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics* (6th ed.). Blackwell.
- Durkin-Meisterernst, D. (2004). *Dictionary of Manichaean Middle Persian and Parthian*. Brepols.
- Fattahi, M. (2011). *Morpho-phonological processes in Kalhori Kurdish* [Master's Thesis, University of Allameh Tabatabai]. (In Persian)
- Fattahi, M. (2014). Glide formation as a strategy for hiatus resolution: A case analysis in Kalhori Kurdish. *Comparative Linguistic Research*, 4(7), 263-276. https://rjhll.basu.ac.ir/article_693.html?lang=en (in Persian)
- Fattahi, M., Anonby, E., & Gheitasi, M. (2016). Is the labial-palatal approximant a phoneme in Southern Kurdish? [Conference abstract]. *7th International Conference on Iranian Linguistics*. <https://ossetic-studies.org/icil7/data/uploads/abstracts/31%20Fattahi%20Anonby%20Gheitasi.pdf>
- Fortson, B. W. (2004). *Indo-European language and culture: An introduction*. Blackwell.
- Gordon, M. (2019). Phonology: Organization of speech sounds. In C. Genetti & A. Adelman (Eds.), *How languages work: An introduction to language and linguistics* (2nd ed., pp. 55-78). Cambridge University Press.
- Hasandoost, M. (2014). *An etymological dictionary of Persian language* (5 Vols.). Academy of Persian language and Literature. (In Persian)
- Hon Hunt, E. (2009). *Acoustic characterization of the glides /j/ and /w/ in American English*. PhD dissertation. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology. <http://hdl.handle.net/1721.1/52797>
- Hudson, G. (2000). *Essential introductory linguistics*. Blackwell.
- Jensen, J. T., & Jensen, M. S. (2012). Sanskrit vowel hiatus. *McGill Working Papers in Linguistics*, 22(1), 1-12. <https://www.mcgill.ca/mcgwpl/files/mcgwpl/jensen2012.pdf>
- Kamandâr Fattah, I. (2000). *Les dialectes kurdes méridionaux: Étude linguistique et dialectologique* (Acta Iranica 37). Peeters.

- Karimi Doustan, G. H. (2001). *Ilami Kurdish: The study of Badre dialect*. Kurdistan University. (In Persian)
- Karimi Doustan, G. H., & Veysi, R. (2008). Preservation of an ancient passive maker in Kurdish language. *Journal of Language and Literature Faculty of Letters and Humanities*, 41(2), 137–147. (In Persian)
- Kelly, S. A. (2015). *Variable glide formation in Hexagonal French* [Doctoral dissertation, The University of Western Ontario]. Electronic Thesis and Dissertation Repository. <https://ir.lib.uwo.ca/etd/2702>
- Kent, R. G. (1950). *Old Persian, grammar, texts, lexicon*. American Oriental Society.
- Khanjari, S. (2008). *Study of syntactic structure of Kurdish dialect of Sonqor-u-Koljæe and root comparison of its words with ancient Iranian words* [Unpublished master's thesis]. University of Tehran. (In Persian)
- Khanjari, S. (2018). *Thematic classification of words from Old and Middle Western Iranian languages remaining in Kurdish dialect of Sonqor-u-Koljæe: With special reference to their phonological processes* [Unpublished doctoral dissertation]. Institute for Humanities and Cultural Studies. (In Persian)
- Khanjari, S. (2025). The origin of the high front rounded vowel [y] in Kurdish Language. *Research in Western Iranian languages and Dialects*, 13(1), 39–53. <https://doi.org/10.22126/jlw.2024.10375.1753> (in Persian)
- Khanjari, S., & RasheMohassel, M. T. (2018). Phonological processes in Kurdish dialect of Sonqor-u-Koljæe. *Research in Western Iranian Languages and Dialects*, 6(21), 21–41. <https://dori.net/dor/20.1001.1.23452579.1397.6.21.2.8> (in Persian)
- Kord Zafaranlu Kambuziya, A., Sobati, E., & Aghagolzade, F. (2015). Phonological processes of lenition in Ilami Kurdish Variants. *Comparative Linguistic Research*, 5(9), 205–223. (In Persian)
- Ladefoged, P., & Johnson, K. (2015). *A course in phonetics* (7th ed.). Cengage Learning.
- Ladefoged, P., & Maddieson, I. (1996). *The sound of the world's languages*. Blackwell.
- Lehmann, W. P. (1992). *Historical linguistics: An introduction* (3rd ed.). Routledge.
- MacKenzie, D. N. (1961a). *Kurdish dialect studies* (Vol. 1). Oxford University Press.
- MacKenzie, D. N. (1961b). The origin of Kurish. *Transactions of the Philological Society*, 60(1), 68–86.
- MacKenzie, D. N. (1971). *A concise Pahlavi dictionary*. Oxford University Press.
- Mardukh Ruhani, M. (2015). *Persian-Kurdish dictionary* (3 Vols.). Kurdistan University. (In Persian)
- McCarthy, J. J. (2002). *A thematic guide to optimality theory*. Cambridge University Press.
- McCarus, E. (2009). Kurdish. In G. Windfuhr (Ed.), *The Iranian languages* (pp. 587–633). Routledge.
- McGilvray, J. A. (2005). *The Cambridge companion to Chomsky*. Cambridge University Press.
- Modarresi Ghavami, G. (2024). *Phonetics: The scientific study of speech*. SAMT. (In Persian)
- Morgenstierne, G. (1957). The history of Iranian languages change and the efforts of Scandinavian scholars in various fields of Iranology (E. Negahban, Trans.). *Journal of Literature and Humanities Faculty of the University of Tehran*, 4(3), 43–52. (In Persian)
- Odden, D. (1995). The status of onsetless syllables in Kikerewe. *OSU Working Papers in Linguistics*, 47, 89–110.
- Öpengin, E. (2020). Kurdish. In C. Lucas & S. Manfredi (Eds.), *Arabic and contact-induced change* (pp. 459–487). Language Science Press.
- Ottenheimer, H. J. (2012). *The anthropology of language: An introduction to linguistic anthropology*. Cengage Learning.
- Pallizban, K. (2020). *The study of morphophonemic processes in Kurdish dialect of Ilam: Optimality theory* [Unpublished doctoral dissertation]. Payame Noor University. (In Persian)
- Rezai Baghbidi, H. (2009). *History of Iranian languages*. Center for the Great Islamic Encyclopaedia. (In Persian)
- Sadeghi, V., & Sadeghi, S. (2017). Vowel hiatus in Surani Kurdish. *Language Research*, 8(1), 117–136. <https://doi.org/10.22059/jolr.2017.63142> (in Persian)
- Skjærvø, P. O. (2009). Old Iranian. In G. Windfuhr (Ed.), *The Iranian languages* (pp. 43–195). Routledge.
- Solgi, H. (2013). Passive suffix *-já- in Iranian languages. *Language Research*, 4(1), 62–74. <https://doi.org/10.22059/jolr.2013.35925> (in Persian)
- Trask, R. L. (2015). *Trask's historical linguistics* (R. M. Millar, Ed.; 3rd ed.). Routledge.
- Weber, F. (2018). *A history of the semi-vowels /j/, /w/ and /w/ in English* [Doctoral dissertation, Université Jean Moulin-Lyon 3].

